

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК 94(477.43)«1362»

Л. В. Баженов

СИНЬОВОДСЬКА БИТВА 1362 РОКУ: ДИСКУСІЙНІ ВЕРСІЇ

У статті розглядаються і аналізуються версії щодо датування, локалізації місця історичної Синьоводської битви 1362 р. та інші навколо неї дискусійні аспекти в сучасній історіографії. З'ясовуються причини існування наукових версій навколо цієї проблеми, які пояснюються винятковою бідністю писемної джерельної бази (літописи, хроніки XIV-XVI ст.), що лише вказують на наявність Синьоводської битви, але не характеризують її, не дають поки змоги визначити точний час та місце баталії.

Аналізуються наукові гіпотези навколо проведення битви між литовсько-руськими та монголо-татарськими військами за визволення українських земель від ординського іга на р. Синюсі (тепер Кіровоградська область) або на р. Снивода (Хмельницький район Вінницької області).

Характеризуються також версії в нинішній історіографії щодо шляхів пересування обох таборів військ до місця Синьоводської битви.

Констатується, що різнобій наукових версій та недостатня їх аргументація не дали змоги на загальнодержавному рівні відзначити в Україні в 2012 році 650-ліття з часу цієї історичної битви.

Ключові слова: *Історіографія, битва на Синіх Водах, Синьоводська битва, Снивода, Синюха, локалізація, версія, дискусія.*

Синьоводська битва, яка відбулася восени 1362 року і принесла визволення від панування Золотої Орди землям України. Після цієї битви її землі відійшли під зверхність Великого князівства Литовського й отримали можливість розвиватися в європейському цивілізаційному просторі. Варто зазначити, що це була одна з перших серйозних поразок монголо-татар, яка спростувала міф про їх непереможність та активізувала боротьбу із завойовниками в Східній Європі і не тільки. Більше того, битва на Синіх Водах передувала знаменитій Куликовській битві 1380 р. і, тим самим, заперечила примат першості Московської держави у переможній боротьбі з ординськими військами, її часто порівнюють за масштабами з Грюнвальдською битвою 1410 р. [1].

Упродовж 2012 року з нагоди 650-річчя Синьоводської битви відбулися міжнародні і всеукраїнські науково-практичні конференції та симпозиуми у Києві, Кіровограді, Хмельнику, селі Уланові Хмельницького району, що на Вінниччині, Кам'янці-Подільському, смт. Меджибожі та інших місцях України, а також у Литві, Польщі, Білорусі, Бельгії тощо. Були видані за результатами їх ро-

боти наукові збірники, низка монографій, книг, буклети, мапи, опубліковані численні статті в періодиці, ілюстрований календар на 2012 р. Проте, незважаючи на всю історичну значимість, ювілей Синьоводської битви 1362 р. в Україні відзначався лише в основному за ініціативою наукової громадськості. Чому ж так? А справа полягає в тому, що досі у вітчизняній історичній науці не має єдиної доказової усталеної позиції на такі «білі плями» битви під Синіми Водами, як її датування, шляхи пересування до місця битви литовсько-руських та монголо-татарських військ, особливо проблема місцезнаходження та деталі цього двобою. Як зазначають сучасні історики Д. Ващук, «незважаючи на велику кількість наукових праць, достеменно не встановлено час битви, її місце і чи взагалі вона була» [2, с.40], Олена Русіна – «Синьоводська битва – це фантастика, міф, темний період в українській історії» [3]. Отже, гострота наукових дискусій та відсутність їх остаточного вирішення не дали змоги в загальнодержавному плані відзначити 650-річчя Синьоводської битви.

Історіографія битви при Синіх Водах 1362 р. розвивається більше 150 років. Її досліджували і писали про неї такі відомі українські вчені-історики як М. Максимович, В. Антонович, М. Грушевський, М. Дашкевич, Н. Молчановський, Є. Сіцинський та ін. (XIX – поч. XX ст.). Проте навіть з-поміж них не було єдиної думки і доказів, щоб встановити об'єктивну істину щодо цієї події. Причиною такого стану до сьогодні є виняткова бідність писемної джерельної бази (літописи, хроніки XIV-XVI ст. лише вказують, що була Синьоводська битва, але не характеризують її, відсутні описи й свідчення учасників і очевидців події). Учасники наукових дискусій, утверджуючи цю битву в історії, або заперечуючи, на жаль, користуються одними й тими ж скупими джерелами й по різному їх трактують на свій лад, що не унеможливає прийти до якогось позитивного результату в історичній науці.

Розглянемо суть дискусій з окремих аспектів Синьоводської битви. Найперше, це проблема її датування, тобто коли вона відбулася. Сумнів до точної її хронології заклали саме тогочасні літописи. Так, Рогозький літопис в редакції 1396 року, який чи не першим повідомляє, що ця битва відбулася восени 1363 року. Никонівський літопис підтверджує вказану дату. Натомість Густинський літопис визначає дату битви літом 1362 року, а Руський літопис – восени 1362 року. Відповідно ці розбіжності знайшли відображення в історіографії битви. Так, М. Дашкевич датував прихід на Поділля князів Коріатовичів і підпорядкування його їм 1351 роком (йдучи за хронікою Биховця), тобто ще до битви на Синіх Водах, а саму битву відносив, не уточнюючи, на кінець XIV ст. [4, с.89]. Зрештою, в історичній науці за дослідженнями М. Грушевського, Є. Сіцинського, сучасного історика Ф. Шабульдо та інших прийнято вважати, що Синьоводська битва відбулася в період між 15 вересням – 25 жовтня 1362 року. Ця дата сьогодні є відправною для відзначення 650-річчя битви, але з якою й досі не всі дослідники погоджуються.

До певного тупика зводиться дискусія про дислокацію Синьоводської битви. Зазначені й інші літописи вказують місце події на р. Синій Воді або Синюсі, притоці Південного Бугу, але безпосередню топографію її не уточнюють. На той час (XIV-XV ст.) у Дніпро-Дністровському межиріччі було чимало малих і протяжних річок, які мали назви Синюх, Синіх, Синіх Вод, Снивод тощо. Навіть ріка Дон тоді називалася Синьою. Тому важко встановити, на якій саме річці відбулася битва. За твердженням М. Стрийковського [5], один з лиманів Середнього Дніпра також називався Синьою Водою. До того ж, польський історик Ст. Кучинський дійшов висновку, що битва проходила в околицях міста Синя Вода, наявність якого ще з'ясовується в історіографії, однак не зробив спроби точніше локалізувати його [6, с.16].

Після довготривалих дискусій щодо локалізації Синьоводської битви станом на 2012 рік окреслилася в історичній науці такі три головні місця її ймовірного перебування:

1. Найбільш поширеною точкою зору, яка панує в науковій літературі, енциклопедіях та в навчальних посібниках і яку відстоює Інститут історії України НАН України (Ф. Шабульдо, Д. Ващук, Б. Черкас й ін.), є дислокація Синьоводської битви 1362 року біля містечка Торговиця (нині село Новоархангельського району Кіровоградської області), що на лівому березі середньої течії р. Синюхи або Синьої Води. Щоб зняти сумніви щодо цього, які накопичилися в ході наукових дискусій, Кіровоградський регіональний науковий центр дослідження історії Центральної України Інституту історії України НАН України у др. пол. 90-х рр. XX – на поч. XXI ст. здійснював археологічні експедиції до села Торговиці аби відшукати місце битви на Синіх Водах. У 1997-1998 та 2008-2012 роках для привернення уваги науковців і громадськості до цієї проблеми проведено чотири наукові конференції. Найбільш аргументував дану версію місця битви здійснив Ф. Шабульдо у працях «Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского» (1987), «Битва біля Синіх Вод 1362 р: маловідомі та незнані аспекти» (1996), «Синьоводська битва 1362 р. в сучасній науковій інтерпретації» (2005) та ін. Однак при цьому поки суттєвих доказових результатів у підтвердженні саме даного місця битви досягти не вдалося.

2. На початку XXI ст. набула поширення версія про те, що найбільш вірогідним місцем битви між литовсько-руськими і ординськими військами 1362 р. було порубіжжя Поділля, Волині й Київщини, а саме: на розлогій рівнині лівого берега р. Снивода – притоки Південного Бугу, між селами Уланів, Воронівці, Рибчинці, Зозулинці, нині Хмільницького району Вінницької області (Східне Поділля, північ Вінниччини). Приводом для цього стало припущення М. Грушевського, який, розглядаючи цю проблему на широкому тлі литовсько-польсько-ординських взаємин, зазначив: «Але есть же й иньша Синя вода, теперішня Сниводъ, на пограничу Київщини, Волини й Поділля, «при шляху Татарськiм», звiсна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI ст. Супроти того, що з бит-

вою над Синьою Водою зв'язувалася окупація Поділля, мені було б здавалося правдоподібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою» [7, с.83]. Це твердження знайшло підтримку з перших років ХХІ ст. серед литовських, білоруських та українських дослідників, у тому числі С. Литвина (Київ), Л. Баженова (м. Кам'янець-Подільський), С. Гальчака (м. Вінниця), особливо відомого в Україні краєзнавця, директора Воронівської школи Хмільницького району М. Дороша, який видав упродовж 2009-2012 рр. низку монографій і книг про Синьоводську битву саме на цій території: «Битва на Синій Воді 1362 року: правда і домисли» (2009), «Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сниводи» (2010), «Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Снивода)» (2011), «Битва на Синій Воді 1362 року: визволення України і Поділля зокрема» (2012), а також обладнав експозицію цієї події в своєму шкільному краєзнавчому музеї. Вагомі наукові обґрунтування місця битви на р. Сниводі здійснив професор Національного університету Міністерства оборони України С. Литвин, який зробив висновок: «Надзвичайно вигідні природні умови і географічне розташування для війська Ольгерда... велика кількість могильників на обширній території битви та на шляхах відступу татар..., оспівана в народному фольклорі, оповита легендами, присутня в топоніміці... – вже досить доказів, щоб з упевненістю говорити про локалізацію битви на користь Синьої Води (Сниводи)» [8, с.17]. Коли ж надійшла звістка про те, що в околицях села Воронівці, на лівому березі Сниводи, місцевий рибалка випадково виявив коштовне руків'я татарського меча, то в квітні 2007 року на цьому місці була проведена пошукова експедиція Центру дослідження історії Поділля та його Вінницької філії Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті у складі істориків, археологів, краєзнавців і журналістів (Л. Баженов, С. Баженова, С. Гальчак, В. Мегей, Ф. Гуцал, В. Паламарчук та ін.). Члени експедиції обійшли поля ймовірної битви, провели топографічні, топонімічні і археологічні розвідки, проте переконливих речових доказів наявності побоїща поки не знайшли, однак також отримали переконання про його можливість саме на цій землі [9, арк.22]. Це дало підстави М. Дорошу й іншим подвижникам видати свої праці про битву 1362 року саме на Вінниччині. У квітні 2012 року відбулися у м. Хмільнику потужна міжнародна наукова конференція, у вересні – науковий симпозіум у с. Уланів Хмільницького району, а на початку жовтня – всеукраїнська наукова конференція у національному університеті Міністерства оборони України (Київ), які зібralи чимало прихильників версії битви на Сниводі науковців і краєзнавців з України, Литви і Білорусі. Тоді ж у вересні 2012 р. в околиці с. Уланів біля траси Хмільник-Бердичів-Житомир було урочисто відкрито монументальний пам'ятний знак з нагоди 650-річчя визволення України й Поділля від золотоординського панування.

3. Суть наступної версії полягає в тому, що напередодні Синьоводської битви основні татарські залоги, які були форпостом ординського панування на її західному пограниччі (Правобережна Україна), знаходилися у м. Білій Церкві (Київщина) та в м. Звени-

городці (Черкащина). Саме звідти вони виступили і об'єдналися під проводом «дідичів Подільської землі» ханів улусів Хаджибея, Кутлубуга і Дмитрія для того, щоб перегородити шлях військам литовського князя Ольгерда і не допустити його до переправ на Дніпрі. Монголо-татарські війська рухалися по шляху Богуслав-Звенигородка, а сама битва, за цією версією, відбулася у верхів'ях р. Синюхи в трикутнику Звенигородка – Біла Церква – Канів, на Бранному Полі (біля села Бранне Поле, нині Київської області [10]). Проте досі не з'ясовано, про який Звенигород мова йдеться, чи про літописний Звенигород Київської, чи Звенигородку Черкаської областей? Однак таке досить цікаве твердження при відсутності доказової джерельної бази не має підтримки широкого загалу дослідників.

Отже, маємо кілька основних та інших малозначних версій про місце Синьоводської битви 1362 р., які мають право на своє існування та прихильників, але які не дають головної відповіді, де ж вона дійсно відбулася? Водночас в історіографії суцільна «біла пляма» в наших знаннях власне про хід самої битви. Найвні літописи, хроніки, інші джерела тільки фіксують, що така битва була, але не дають докладних матеріалів і розповідей про її зміст, як вона стратегічно і тактично проходила. Одним з перших подав загальну реконструкцію та плани битви на Синіх Водах М. Грушевський. Проте його бачення ходу битви та його послідовників більше будуються на загальних знаннях про воєнну тактику доби середньовіччя Великого князівства Литовського, ніж на реаліях самої битви.

Тільки пошуки нових писемних джерел в архівах і бібліотеках країн Західної Європи, Ватикану тощо та фронтальні археологічні дослідження на можливих місцях битви здатні прийти до одного знаменника у розв'язанні цієї важливої в історії України проблеми. Саме відкриття в археології та археології здатні з'ясувати об'єктивну істину про хід битви при Синіх Водах чи Сниводі.

Все-таки широке відзначення 650-річчя Синьоводської битви ще раз привернуло увагу багатьох учених і краєзнавців, різко збільшило їх когорту, вивело проблеми цієї події на рівень європейської і світової науки, зрештою, посилило дослідження литовсько-білорусько-руських і золотоординських відносин у пізньому середньовіччі, запропонувало нове бачення на життя і стосунків між цими народами, завершилося виданням численної наукової і науково-популярної літератури, яка стала надбанням історіографії проблеми [11]. Ймовірно, що до чергового ювілею цієї битви у наших знаннях будуть зняті її міфи, загадки, пануватиме про неї історична правда.

Список використаних джерел і літератури:

1. Янкаускас В. Великая победа Альгирдаса [Електронний ресурс] / В. Янкаускас. – Режим доступу: <http://p-w-w.ru/index.php?topic=10001.0>
2. Ващук Д. Проблема входження Поділля до складу Великого князівства Литовського в другій половині XIV ст.: історіографічний аспект / Дмитро Ващук // Кам'янець-Подільський в контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2004.

3. Русіна О. Синьоводська битва 1362 року : інтерв'ю на телебаченні / Олена Русіна // Ранок з ТБІ. – 2012. – 9 січ. – Ч. 1-2.
4. Дашкевич Н. Заметки по истории Литовско-русского государства / Н.П. Дашкевич. – К., 1885.
5. Strijkowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmydzka i wszystkiej Rusi / Macej Strijkowski. – Warszawa, 1846.
6. Шубальдо Ф.М. Центральна Україна за доби класичного середньовіччя / Ф.М. Шубальдо. – К., 2003.
7. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 4.
8. Литвин С. Від хибних трактувань, свідомих перекручень, безпідставних тверджень і замовчувань до історичної правди: необхідність та перспективи наукової локалізації місця Синьоводської битви / Сергій Литвин // Воєнна історія : науково-популярний журнал. – К., 2011. – № 4(58). – С. 11-18.
9. Звіт про роботу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України за 2007 рік // Поточний архів Центру дослідження історії Поділля в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Ф. Звіти про роботу Центру, 2007 р.
10. Білінський В. Синьоводська битва: міфи і реальність / В. Білінський // День. – 2012. – 14 верес.
11. Соколюк С. Значення Синьоводської битви в контексті воєнної історії України / Олександр Соколюк // Воєнна історія. – 2011. – № 4(58). – С. 88-97.

Л. В. Баженов

Синеводская битва 1362 года: дискуссионные версии

В статье рассматриваются и анализируются версии относительно датирования, локализации места исторической Синеводской битвы 1362 г. и другие вокруг нее дискуссионные аспекты в современной историографии.

Выясняются причины существования научных версий по этой проблеме, в основе которых лежит исключительная бедность письменных источников (летописи, хроники XIV-XVI вв.), фиксирующие наличие Синеводской битвы, но не характеризующие ее, не дающие пока возможности определить точное время, место и ход баталии.

Анализируются научные гипотезы вокруг проведения битвы между литовско-руссинскими и монголо-татарскими войсками за освобождение украинских земель от ординского ига на р. Синюхе (теперь Кировоградская область Украины) либо на р. Снивода (Хмельницкий район Винницкой области).

Характеризуются также версии в современной историографии касательно путей следования обеих контингентов войск к месту Синеводской битвы и другие.

Констатируется, что разнотой научных версий и недостаточная их аргументация не дали возможности на общегосударственном уровне отметить в Украине в 2012 году 650-летие со времени этой исторической битвы.

Ключевые слова: *Историография, битва на Синих Водах, Синеводская битва, Снивода, Синюха, локализация, версия, дискуссия.*

L. Bazhenov

Sinevodskaya battle 1362: controversial version

The paper discusses and analyzes the versions regarding dating, localization site of the historic 1362 battle Sinevodskoy and others around her controversial aspects in modern historiography.

The reasons of the existence of scientific versions on this issue, which are based on extreme poverty of written sources (chronicles, chronicles the XIV-XVI centuries.), Fixing the existence Sinevodskoy battle, but did not characterize it, do not give yet possible to determine the exact time, place and the course battles.

The analysis of scientific hypotheses about the battle between the Lithuanian-russinskimi and Mongol troops for the liberation of Ukrainian lands from Orda yoke on the river. Sinha (now Kirovohrad region of Ukraine) or on the river. Snivoda (Khmelnitsky region Vinnitsa region).

Characterized as versions in modern historiography on ways of following the two contingents of troops to the place Sinevodskoy battle and others.

It is stated that the inconsistency and lack of scientific versions of their arguments were not allowed to be noted on the national level in Ukraine in 2012, the 650th anniversary of this historic battle.

Key words: *Historiography, Battle of Blue Waters, Sinevodskaya battle, Snivoda, cyanosis, location, version, discussion.*

Отримано: 07.09.2015

УДК 930.1(477)«19»:94:271.222(470+571)

О. А. Баженов

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ДОМОНГОЛЬСЬКОГО ПЕРІОДУ В ПРАЦЯХ І. І. ОГІЄНКА ТА І. Ф. ВЛАСОВСЬКОГО

У статті розглядається формування у ХХ столітті серед українських науковців нового напрямку історичних досліджень – витоків історії української православної церкви. Важливість цих досліджень підсилювалося й тим, що протягом ХІХ ст. подібний напрям вже був сформований представниками російської теологічної та історичної шкіл, в яких існування окремої української православної церкви категорично заперечувалося. Тому, зважаючи на піднесення українського національного руху на початку ХХ ст., особливо в добу Української революції 1917-1921 рр., питання історії української православної церкви стає все більш актуальним.

Аналізується діяльність фундаторів української церковної історії М.С. Грушевського, І.І. Огієнка (митрополит Іларіон) та І.Ф. Власовського. Зокрема, М.С. Грушевський, хоча і не вдаючись до детального опису історії української церкви, започаткував подібні дослідження, наголосивши на їхню недостатність та важливості для історії України. Натомість І.І. Огієнка та І.Ф. Власовський у своїх розробках сформувавши концепцію історії української православної церкви (І.І. Огієнка), створили її періодизацію (І.Ф. Власовський), а також висвітлили основні проблеми поширення та утвердження християнства на землях Київської Русі.

Здійснюється підрахунок чисельності епархій та з'ясовується місце і час їх заснування. Місіонерські проповіді, на думку І.І. Огієнка та І.Ф. Власовського, відіграли вагомий роль у поширенні християнства серед слов'ян. Загалом православна віра у ХІ-ХІІІ ст. виступила як джерело самоідентифікації слов'ян-українців.

Зазначається, що основний науковий доробок І.Ф. Власовського формувався під впливом двотомника І.І. Огієнка «Українська церква: нариси з історії української православної церкви».